

9. степень включения знака в регистрацию доменного имени лица является или не является различительной и известной. В сущности, единственным основанием для признания отсутствия недобросовестных намерений является то, что «ответчик полагал и имел для этого достаточные основания, что использование доменного имени является честным». АСРА ввел новое основание для признания нарушения товарного знака и позволяет избежать злоупотребления в сфере использования товарных знаков в сети Интернет. Закон эффективно используется по отношению к любому доменному имени, которое зарегистрировано или предполагается к регистрации для обозначения любого адреса в сети Интернет, и обеспечивает владельцам товарных знаков правовую защиту против киберпиратства, позволяя предъявлять иск против регистрации доменных имен лицам, зарегистрировавшим доменные имена с предоставлением неточной информации или без предоставления информации об истинном владельце товарного знака. В отличие от FTDA¹, АСРА не содержит требования о коммерческом использовании доменного имени для признания нарушения прав на товарный знак. А также предусматривает подачу иска «in rem» по месту нахождения регистратора родового домена верхнего уровня.

Средствами защиты в соответствии с АСРА являются наложение судебного запрета или принудительная передача доменного имени владельцу использованного в нем товарного знака, а также взыскание с нарушителя установленной Законом компенсации в размере от \$1000 до \$100000 за любое доменное имя, зарегистрированное, начиная с 29 ноября 1999 года, в нарушение АСРА.

Считается, что принятие АСРА свидетельствует о высоком уровне развития законодательства о товарных знаках в США. Нормы, подобные содержащимся в АСРА, могут быть приняты и в других странах. Нормы отдельной страны, в том числе специального законодательства США, не могут решить всех проблем правового регулирования отношений по использованию товарных знаков в доменном имени. Такая задача может быть решена только на международном уровне, поскольку в сферу отношений в сети Интернет вовлечены в настоящее время практически все страны мира. Международной организацией, координирующей и осуществляющей работу в данной области, является Всемирная Организация Интеллектуальной Собственности.

А.Маматқулов
Тадқиқотчи

ЗАРАР ЕТКАЗИШДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН МАЖБУРИЯТЛАРНИНГ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ

Хозирги замон халқаро хусусий ҳуқуқ тизимларида зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар бўйича ҳуқуқий нормаларнинг асосий вазифаси бўлиб ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказилган шахсда мазкур зарарни қоплашни талаб этиш ҳуқуқининг мавжуд эканлигини белгилашдан иборат.

Фуқаролик ҳуқуқининг негизини ташкил қилувчи Рим ҳуқуқида фуқаролик ҳуқуқий мажбуриятлар таркибини шартномавий мажбуриятлар (obligationes ex contractu), деликт мажбуриятлар (obligationes ex delicto) ва таснифлаб бўлмайдиган мажбуриятларга (variis causarum figures) бўлинар эди³. Замонавий фуқаролик ҳуқуқида бундай таснифлашни рад этилган ҳолда мажбуриятлар шартномавий ва шартномадан ташқари мажбуриятларга бўлинади. Демак, зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар шартномадан ташқари мажбуриятларнинг бир турини ташкил қилади⁴.

Тадқиқотчи Г.Дернбургнинг фикрича, мажбуриятлар бўлинишининг асоси сифатида мажбуриятларнинг асосий қисми юридик битимлардан ва бошқа ходисалар натижасида келиб чиқадиган мажбуриятлардан ташкил топади⁵. Е.А.Сухановнинг таъкидлашича, шартномадан келиб чиқадиган мажбуриятлардан фарқли ўлароқ шартномадан ташқари мажбуриятларнинг асосий хусусияти маълум юридик фактлар натижасида қонун кучи билан вужудга келади⁶.

Академик Х.Р.Раҳмонқулов асарларида шартномасиз (шартномага асосланмаган) мажбуриятлар мажбуриятларнинг алоҳида туркуми сифатида эътироф этилади ва зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятларни ҳуқуқни муҳофаза қилишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар туркумига киритади⁷.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 8-моддаси 2-қисми 6-бандида “бошқа шахсга зарар етказиш натижасида” ҳам фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини вужудга келтирувчи асос сифатида эътироф этилади. Демак, зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар учун зарур бўлган юридик факт бу – бошқа шахсга зарар етказилиши факти ҳисобланади. Шунингдек, зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар моҳияти Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 985-моддаси, 1-

¹ Monica Kilian. Cybersquatting and Trademark Infringement. Murdoch University Electronic Journal of Law, Vol. 7, No. 3, September 2000.

² Данная точка зрения содержится в работах М.В. Евдокимовой и А.С.Ешич: Евдокимова М.В. Совершенствование российского законодательства по товарным знакам с учетом законодательства США и практики его применения: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. –М., 2004. –С.17; Ешич А.С. Правовое регулирование отношений по использованию товарного знака и иных средств индивидуализации в доменном имени: дис.... канд. юрид. наук. –М., 2007.

³ Охирги тур мажбуриятлар таркибига квази-контракт (obligationes quasi ex contractu) ва квази-деликт (obligationes quasi ex delicto) мажбуриятлар кириб кетар эди.

⁴ Садиков О.Н. Гражданское право Российской Федерации. Учебник. Том II. –М.: Инфра-М, 2006. –С.447.

⁵ Дернбург Г. Пандекты. Том второй. Обязательственное право. – М.:1911г. –С.15.

⁶ Гражданское право: В 4 т. Том 4: Обязательственное право: Учебник. 3-е издание, переработанное и дополненное / Под ред. Е.А.Суханова. –М.:Волтерс Клувер, 2008. –С.299.

⁷ Қаранг: Раҳмонқулов Ҳожи-Ақбар. Мажбурият ҳуқуқи (умумий қоидалар). /Ҳуқуқшунослик ихтисоси бўйича олий ўқув юртлари “Хусусий ҳуқуқ” йўналиши магистратура талабалари учун. –Т.: ТДЮИ, 2005 й. 20-бет.

қисмида батафсил ёритиб берилган. Мазкур моддага кўра, “Ғайриқонуний ҳаракат (ҳаракатсизлик) туфайли фуқаронинг шахсига ёки мол-мулкига етказилган зарар, шунингдек юридик шахсга етказилган шу жумладан бой берилган фойда зарар зарарни етказган шахс томонидан тўлиқ ҳажмда қопланиши лозим”. Шунга ўхшаш тарзда мазкур мажбуриятнинг моҳияти бошқа фуқаролик ҳуқуқ тизимларида ҳам белгиланган. Германия Фуқаролик Тузуқларининг 823-моддаси 1-қисмида “бошқа шахснинг ҳаётига, баданига, соғлиғига, эркинлигига, мулкига ва бошқа ҳуқуқига қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида зарар етказган шахс, келиб чиққан зарарни қоплашга мажбур”. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 985-моддаси 1-қисмида назарда тутилган нормадан фарқли равишда Германия Фуқаролик Тузуқларининг 823-моддаси 1-қисмида айбнинг турлари ҳам назарда тутилган бўлишига қарамай, иккала нормада ҳам асосан бошқа шахсга зарар етказиш мазкур зарарни қоплаш мажбуриятини келтириб чиқариши тўғрисидаги қоида ўз ифодасини топганлигини кузатиш мумкин.

Фуқаролик-ҳуқуқий адабиётларда мазкур нормани “генерал деликт” деб эътироф этилган.¹ Бундан шундай хулосага келиш мумкинки унинг асосий вазифаси шартномадан ташқари мажбуриятлардан келиб чиқадиган зарар етказиш учун жавобгарликнинг умумий шартларини белгилашдан иборат. Таъкидлаш лозимки, зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятларининг фарқловчи белгилари тўғрисидаги қарашлар амалиёт ҳамда назарияда ҳам бир қатор мунозаралар келиб чиқишига сабаб бўлган. Чунки, етказилган зарарни қоплаш мажбурияти шартномавий муносабатларда ҳам келиб чиқиши мумкин. Мазкур масалани ҳал этишда биринчи ўринда фуқаролик ҳуқуқида мажбуриятларнинг асосий ва қўшимча мажбуриятларига доир таснифлаш моҳиятини аниқлаб олиш зарур. М.М.Агарковнинг фикрича, кредиторга нисбатан мажбурият бўйича асосий талаблардан ташқари қарздорга нисбатан қўшимча талаблар ҳам тегишли бўлиши мумкин. Қўшимча мажбуриятларнинг асосий мақсади бўлиб – асосий мажбуриятдан кўзланган натижаларга эришиш ҳисобланади. Шундан келиб чиққан ҳолда қарздор зиммасида қўшимча мажбурият ётади. Бунда тегишли мулкга бўлган мулк ҳуқуқи бошқа шахсга ўтган тақдирда ҳам сотувчига мазкур мулкни топширувга қадар мулкга нисбатан зарар етишига йўл қўймаслик ва уни бут ҳолда сақлаш мажбурияти юкланиши мумкин², деган хулосага келади.

Демак юқоридагилардан шундай хулосага келиш мумкинки, олди-сотти шартномаси субъектларининг асосий мажбуриятлари товарнинг ҳаққини ўз вақтида тўлаш (сотиб олувчи) ва товарни тақдим этиш (сотувчи) ҳисоблансада, қўшимча мажбурият сифатида шарномада белгиланган товарларни бут ҳолда сақлаш ва уларни йўқолиши ёки шикастланишига йўл қўймасдан контрагентга топшириш мажбурияти қўшимча мажбурият ҳисобланади.

Баъзи тадқиқотчилар, кредиторга мажбурият бўйича асосий талаблардан ташқари қарздорга нисбатан қўшимча талаблар ҳам тегишли бўлиши

мумкин ва бу қўшимча талаблар асосий талаб билан боғлиқ бўлган натижага эришишга қаратилган³, деган фикрни қўллаб-қувватлашади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 859-моддаси 1-қисмига кўра, мол-мулкни ишончли бошқариш пайтида фойда олувчининг ёки бошқарув муассисининг манфаатлари тўғрисида етарли ғамхўрлик қилмаган ишончли бошқарувчи фойда олувчига мол-мулкни ишончли бошқариш вақтида бой берилган фойдани, бошқарув муассисига эса мол-мулкни йўқотиш ёки унга шикаст етказиш билан келтирилган зарарни, шунингдек бой берилган фойдани тўлайди. Мазкур норма ўзида ишончли бошқарув шартномаси бўйича ишончли бошқарувга топширилган бошқарув муассисининг мулкига етказилган зарар мазкур шартномавий мажбуриятлар асосида қопланишини назарда тутмоқда.

Юқоридаги нормаларни таҳлили шундай хулосага олиб келадики, шартномада белгиланган мажбуриятлардан фарқли равишда шартномадан ташқари мажбуриятларда асосий мажбурият бўлиб зарарни қоплаш ҳисобланади. О.С.Иоффеининг фикрича, шарномадан ташқари жавобгарлик тарафлар ўртасида махсус мажбуриятни – зарарни қоплаш мажбуриятини белгилаш орқали амалга оширилади. Аксинча, шартномавий жавобгарлик махсус мажбуриятни вужудга келтирмайди ҳамда тарафлар ўртасида мавжуд бўлган мажбуриятга зарар етказувчининг янги мажбуриятини қўшиш орқали амалга оширилади⁴.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1017-моддасида ... фуқаронинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига ёхуд юридик шахснинг мол-мулкига етказилган зарар сотувчи ёки тайёрловчи томонидан, уларнинг айбидан ва жабрланувчи улар билан шартнома муносабатларида бўлгани ёки бўлмаганидан қатъий назар, қопланиши лозим. Лекин айрим тадқиқотчилар, фуқароларнинг соғлиғи ва ҳаёти шахснинг энг юқори қимматликлар ҳисобланиб, улар ҳар қандай шартномаларнинг предмети бўлиши мумкин эмас⁵, деган хулосага келади. Демак, шартномадан ташқари мажбуриятлар шартнома субъектлари ўртасида ҳам бўлиши мумкин. Мазкур мажбурият шарнома предмети доирасига кирмаганлиги учун деликт мажбурият сифатида баҳоланади.

Асосан зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар масаласини кўриб чиқар эканмиз, таъкидлаш лозимки Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида бош деликт мажбуриятлардан ташқари махсус деликт мажбуриятлар назарда тутилган. Масалан, фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш мажбурияти (ЎЗР ФКнинг 1005-1016 моддалари); товарлар, ишлар, хизматлардаги нуқсонлар оқибатида етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш мажбурияти (ЎЗР ФКнинг 1017-1020 моддалари); маънавий зарарни қоплаш мажбурияти (ЎЗР ФКнинг 1021-1022 моддалари).

Мазкур деликт мажбуриятларда алоҳида тур ҳуқуқбузарликларни ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига

¹ Садиқов О.Н. Гражданское право Российской Федерации. Учебник. Том II. – М.: Инфра-М, 2006. –С.448.

² Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. – М.: 1940. –С.61.

³ Лихачев Г.Д. Гражданское право. Общая часть: Курс лекций. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2005. –С.211.

⁴ Иоффе О.С., Толстой Ю.К. Новый Гражданский кодекс РСФСР. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1965. –С.231.

⁵ Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. Учебное пособие. –Л.: ЛГУ, 1983. –С.25.

хос хусусиятлари ўз ифодасини топган бўлиб, улар деликт жавобгарлигининг умумий қоидаларидан истисно қилади ва қонунда бевосита назарда тутилган ҳолларда қўлланади. Уларнинг амал қилиш доираси қонун нормаларида аниқ белгиланган бўлиб, улар аналогия сифатида қўлланилиши мумкин эмас. Шартномадан ташқари келиб чиқадиган мажбуриятлага нисбатан махсус нормалар қўлланилади. Аксинча, махсус нормалар мавжуд бўлмаган тақдирда эса мазкур муносабатларга нисбатан қонунчиликнинг умумий нормалари қўлланилади.

Англо-саксон ҳуқуқ тизими амалда бўлган мамлакатлар ҳуқуқида бош (генерал) деликт мажбуриятлар концепцияси мавжуд эмас. Инглиз ҳуқуқшунос олими Р.Йонгснинг таъкидлашича, мазкур мамлакат судлари бош (генерал) деликт мажбуриятлар формуласини етти асосий прецедентдан келиб чиқиб шакиллантирадилар. Хусусан, кўчмас мулкга нисбатан зарар етказиш бўйича учта прецедент; эҳтиётсизликнинг моҳиятини ёритиб беришга қаратилган тўртинчи прецедент; ҳуқуқларнинг ўтиши бўйича бешинчи прецедент; оммавий ва хусусий зарар етказишнинг моҳиятини очиқ беришга қаратилган олтинчи ва етинчи прецедентлардир¹. Мазкур тамойилларнинг моҳиятини кўриб чиқишдан олдин айтиш лозимки, бундай ёндашув мазкур ҳуқуқ тизимида хос бўлган прецедент характерга эга эканлиги билан тушунтириш мумкин.

Зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар фуқаролик-ҳуқуқий мажбуриятларнинг бир тури бўлганликлари учун ҳар қандай мажбурият муносабатларини таснифловчи белгилар ва тизимли хусусиятлар ҳам уларга тегишли бўлиб, улар субъект, объект ва таркибдан ташкил топади. Зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятларнинг субъектлари, бошқа тур мажбурият муносабатларидаги каби кредитор ва қарздорлардан иборат бўлади. Амалдаги фуқаролик қонун ҳужжатларида зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятларнинг субъектлари бўлиб фуқаролар, юридик шахслар ва давлат бўлиши мумкин. мазкур муносабатда кредитор бўлиб ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказилган шахс эътироф этилади. Бундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 985-моддаси 3-қисмида эса бундай шахсларни “жабрланувчилар” деб келтирилган. Қарздор эса ўз ҳаракат ёки ҳаракатсизлиги туфайли иккичи тарафга зарар етказган шахс ҳисобланади.

Шу ўринда қарздорнинг зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлардаги ҳуқуқий ҳолатининг ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб ўтиш зарур. Гап шундаки, баъзи ҳолларда қарздор бўлиб зарар етказувчининг ўзи ҳисобланмайди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 985-моддаси 2-қисмида “Қонунда зарарни тўлаш мажбурияти зарар етказувчи бўлмаган шахсга юклатилиши мумкин”. Баъзи тадқиқотчилар бунинг сабабини, бир шахс зиммасига бошқа шахснинг ҳаракатлари билан етказилган зарар учун жавобгарликни юклаш тарбияловчи ёки ёмон оқибатларни олдини олишга қаратилган мақсадларнинг мавжудлиги билан

асослашади². Фуқаролик қонунчилигимиз бундай ҳолатларни тўрт тоифага ажратади: вояга етмаганлар томонидан етказилган зарар учун ота-оналарнинг ва васийларининг жавобгарлиги (ЎЗР ФКнинг 993-994-моддалари); муомалага лаёқатсиз шахслар учун хомийларининг жавобгарлиги (ЎЗР ФКнинг 996-моддаси); фуқароларнинг, давлат ва юридик шахсларнинг уларнинг ходимлари ва ишчилари томонидан етказилган зарар учун жавобгарлиги (ЎЗР ФКнинг 989, 990-991-моддалари); уй хайвонлари томонидан етказилган зарар учун жавобгарлик (ЎЗР ФКнинг 1002-моддаси).

Ўн тўрт ешгача бўлган вояга етмаган (кичик ёшдаги бола) томонидан етказилган зарар учун унинг ота-онаси (фарзандликка олувчилари) ёки васийлари, агар зарар уларнинг айби билан етказилмаганлигини исботлай олмасалар, жавобгар бўлишлиги Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 993-моддаси 1-қисмида белгилаб қўйилган. Бизнинг фикримизча бундай жавобгарликнинг бошқа шахсга ўтказиш мақсадларини аниқлашда агар ота-оналар ёки васий ўзининг айбли эканлигини исботласалар, жавобгарликдан озод этилишлари ҳақидаги ҳолат ҳал этувчи аҳамиятга эгадир. Агар мазкур модданинг 3-қисмига эътибор берадиган бўлсак, “Агар кичик ёшдаги бола ўқув юрти, тарбиялаш, даволаш муассасаси ёки унинг устидан назоратни амалга ошириши шарт бўлган бошқа муассасанинг, шунингдек шартнома асосида назоратни амалга оширувчи шахснинг назорати остида турган вақтда зарар етказган бўлса, бу муассасалар ва шахслар, агар зарар уларнинг назоратни амалга оширишдаги айби билан етказилмаганлигини исботлай олмасалар, зарар учун жавобгар бўладилар”. Мазкур ҳолатда қонун чиқарувчи айбнинг вужудга келишида тарбия муассасасининг етарлича назоратни амалга оширмаганлиги ва уни олдини олишга қаратилган ҳаракатларни олиб бормаганликлари билан иборат, деган фикрни илгари сурмоқда. Бу ҳолат бизнинг фикримизча ота-оналарига ҳам тегишлидир. Шунингдек, муомалага лаёқатсиз шахслар томонидан зарар етказилиши учун ҳам бошқа шахснинг жавобгарлиги бундай шахслар устидан етарлича назоратни амалга оширмаганликлари билан келиб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 989-моддасига асосан юридик шахснинг ва фуқаронинг ўз ходими томонидан етказилган зарар учун жавобгарлик иш берувчига нисбатан фақатгина ходими ўз хизмат вазифаларини бажариб турган вақтда зарар етказилиши учун юклатилиши мумкин. Мазкур модданинг 2-қисмига асосан меҳнат шартномаси асосида, шунингдек фуқаровий-ҳуқуқий шартнома асосида иш бажараётган фуқаролар, агар бунда ишларни бехатар олиб бориш юзасидан тегишли юридик шахснинг ёки фуқаронинг топшириғи бўйича ёки назорати остида ҳаракат қилган бўлсалар ёки ҳаракат қилишлари лозим бўлган бўлса, ходимлар деб эътироф этиладилар. Мазкур модданинг таҳлили шундай ҳулоса олиб келадики, бунда иш берувчининг айби икки жиҳатда намоён бўлади: биринчидан, ходимга зарар етказиши мумкин бўлган вазифани юклаш; иккинчидан, ишларнинг хавфсиз амалга оширилишини таъминламаслик оқибатида.

¹ Raymond Youngs. English, French and German Comparative Law. Cavendish Publishing Limited. London, Sydney.1998. – P.219.

² Флейшиц Е.А. Курс Советского гражданского права. Государственное издательство юридической литературы. –М., 1951. –С.99.

Давлатнинг унинг ўз-ўзини бошқариш органлари, мансабдор шахслари, шунингдек, суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура, суд ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларининг ҳаракатлари натижасида етказилган зарар учун жавобгарликнинг ҳуқуқий табиати бир-биридан фарқ қилади. Бунда давлат ўз иродасини органлари орқали ифода этади. Шунинг учун, тадқиқотчи С.М.Корнеевнинг “қилмишнинг спецификасидан ташқари мисол учун, қонунга ҳилоф ҳужжат қабул қилиш ва чиқариш тегишли жавобгарликини келтириб чиқаради. Бу ўз навбатида зарар етказишдан келиб чиқадиган жавобгарликнинг умумий қоидалари асосида амалга оширилади”¹, деган фикрига қўшилиш мумкин.

Фуқаролик ҳуқуқида, хусусан деликт мажбуриятлар доирасида зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятларни бундай зарарни бевосита етказмаган шахс зиммасига юклатилиши мумкин. Бунда мажбуриятлар келиб чиқишининг асосий шarti бўлиб мазкур шахснинг бундай зарарли оқибатларга айбли алоқадор бўлишлиги назарда тутилади. Айни вақтда қонун бевосита ўз ҳаракатлари билан зарар етказган шахсга нисбатан регресс орқали жавобгарликини юклашни назарда тутати (ЎЗР ФКнинг 1001-моддаси).

Юридик адабиётларда кўпгина муаллифлар фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг зарур асоси бўлиб фуқаролик ҳуқуқий муносабатларга доир ҳуқуқбузарликнинг таркибини мавжудлигида деб ҳисоблашади². Мазкур қарашни Г.К.Матвеев ҳам қўллаб-қувватлаб, фуқаролик ҳуқуқбузарлигининг таркибининг мавжуд бўлиши фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг умумий ва ягона асосидир деган хулосага келади. Яъни, ҳуқуқбузарликнинг таркиби ҳуқуқбузар ва жабрланувчи ўртасида ҳуқуқий муносабатларнинг вужудга келиши учун зарур бўлган факт ва жабрланувчининг маълум талаблари ҳамда қонунга ҳилоф ҳаракатлари натижасида етказилган зарарни қоплаш бўйича зарар етказувчида мажбуриятларни вужудга келтиради³.

Биринчи ўринда мазкур ҳуқуқий муносабатларни таснифлашда жавобгарлик концепциясининг қўлланилиши мазкур масалага чуқурроқ ёндашишга чорлайди. Таъкидлаш зарурки, фуқаролик ҳуқуқида “зарар етказиш учун жавобгарлик” ва “зарарни қоплаш мажбурияти” синоним сифатида қўлланилсада, концептуал нуқтаи-назардан бир қатор фарқлар мавжуд. Жавобгарлик концепцияси етказилган зарарни қоплаш мажбурияти тушунчасидан кўра нисбатан кенгрок тушунча бўлиб, унинг моҳияти ҳуқуқбузарга нисбатан салбий оқибатларнинг келтириб чиқишидан иборат. Бироқ, жавобгарлик концепцияси жиноят ва маъмурий ҳуқуқ каби оммавий ҳуқуқ соҳаларида ҳам қўлланилишини инобатга олсак, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг ўзига хос хусусияти ҳуқуқбузар шахсни жазолаш эмас, балки жабрланувчининг мулкӣ ҳолатини тиклашдан иборат. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик бошқа фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар каби мулкӣ характерга эга эканлиги билан

белгиланади.

Фуқаролик ҳуқуқий жавобгарликнинг объекти бўлиб кўп ҳолларда жабрланувчининг соғлиги каби номулкӣ ҳуқуқлари ҳисоблансада, лекин зарар етказганликдан келиб чиқадиган мажбуриятлар бўйича жавобгарлик мулкӣ характерга эга бўлиб, у бузилган номулкӣ ҳуқуқларнинг мулкӣ тикланишини назарда тутати⁴.

Ўз навбатида жавобгарлик концепциясининг фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларга нисбатан қўлланилиши бир неча зиддиятларнинг келиб чиқишига ҳам сабаби бўлиб қолади. Бизнинг фикримизча, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг кенг тарқалган концепцияси умумий қўлланиладиган ҳуқуқий жавобгарлик концепцияси асосида ишлаб чиқилган.

Юридик адабиётларда жавобгарлик, шу жумладан фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликда ҳам унда давлат мажбуриятининг мавжуд эканлиги билан таснифланади. Шу ўринда фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликда ёки зарар етказиш оқибатида келиб чиқадиган жавобгарликда ҳар доим ҳам давлат мажбуриятини қўлланилиши мақсадга мувофиқ эмас. Чунки, зарар етказган шахс етказилган зарарни ўз хоҳиши билан ва башқанинг мажбуриятисиз ҳам қоплаши мумкин.

Тадқиқотчилар ўзларининг қарашлари билан фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг умумий тушунчасига нисбатан икки хил позицияни эгаллайдилар. Бир гуруҳ муаллифлар умумий ҳуқуқий жавобгарлик тушунчасининг нотўғри эканлигини исботлашга ҳаракат қилсалар, иккинчи гуруҳ эса умумий ҳуқуқдаги жавобгарлик тушунчаси фуқаролик ҳуқуқида қўллаш мумкин эмаслиги билан тушунтирадилар. Хусусан, Б.И.Пугинский мазкур муносабатга нисбатан фикр билдириб ўтар экан, у қўйидаги хулосага келади: фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда ҳам давлат мажбуриятининг мавжуд бўлишини нормал ҳолат бўлиб, жавобгарлик яъни қарздор томонидан неустойкани тўлаш ёки жабрланувчига етказилган зарарни қоплашнинг ўз зиммасига қўйиш орқали низосиз (даъвосиз) тартибда амалга оширилиши мумкин бўлсада барибир бу давлат мажбурият хусусиятини ўзгартирмайди. В.А.Тарховнинг фикрича, ижтимоий муносабатлар нормал равишда амалга оширилаётган вақтда жавобгарлик мавжуд бўлади, лекин қўлланилмайди. Агарда ўзини тутиш қоидалари бузилса, мажбуриятлар бажарилмаса, бундай ҳолларда жавобгарлик мажбурият усули орқали амалга оширилади⁵.

Фикримизча, В.А.Тарховнинг қарашларида камчиликлар мавжуд. Агар унинг фикрига кўра хулосага келадиган бўлсак, унда ўз хоҳиши билан зарарни қоплаш фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик эмас деган хулосага олиб келади. Чунки мазкур муаллиф жавобгарликнинг амалга ошишини бевосита давлат мажбурияти билан боғлиқ равишда кўрсатади.

Ўз навбатида назария ва амалиётда яқдиллик билан тан олинган, яъни юридик жавобгарлик содир этилган ҳуқуқбузарликнинг қонунда ўрнатилган салбий оқибатларини тушуниб, уларнинг келиб чиқишига

¹ Гражданское право // Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – М.: Бек, 2000. – Т. II(2). – С.402.

² Грибанов В.П. Ответственность по гражданскому праву. – С.175; Егоров Н.Д. Гражданско-правовая ответственность. – С.567.

³ Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. М.: 1970. – С. 5.

⁴ Е.В.Кузовлев. Правовое регулирование отношений, возникающих из причинения вреда // Ж. Право и политика, 2007. № 4. – С.17.

⁵ Гражданское право: Учебник. Часть 1//Под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. М.: ТЕИС, 1996. –С.480-481.

сабаб бўлган айбдор шахсга нисбатан давлат мажбуриятлар чораларининг қўлланилиши билан кафолатланади, деган фикрни қўллаб-қуватлаш мумкин.

Бошқа тур жавобгарликлар каби фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик давлат мажбуриятларининг мавжудлиги билан характерланади. Шундай экан ҳуқуқий жавобгарликнинг умумий категорияси фуқаролик ҳуқуқига ҳам тенг даражада тегишли ҳисобланади.

Зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар фуқаролик-ҳуқуқий институтининг асосий хусусиятларини таҳлил қилиш натижасида биз қуйидаги хулосаларга келдик:

Биринчи ўринда зарар етказиш учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни юридик жавобгарликнинг турларидан бири сифатида ҳисоблаш мумкин. Чунки юридик жавобгарликнинг умумий таснифига тегишли бўлган хусусиятлар жавобгарликнинг мазкур турида ҳам мавжуд. Лекин, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг ўзига хос хусусияти бўлиб, биринчидан, ғайриқонуний ҳаракат содир этган шахснинг ўз хоҳиши билан жавобгарликни ижро этиши ва фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг мулкий характерга эга эканлигидир.

Зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятларнинг фуқаролик ҳуқуқи тизимидаги фарқловчи хусусиятларидан бири муносабатлар предмети фуқаролик муомиласи иштирокчиларининг мутлоқ ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган бўлади. Шу сабабли ҳам зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар алоҳида тоифа мажбуриятлар бўлмиш шартномадан ташқари мажбуриятлар сирасига кириб кетади.

Д.С.Атажанова
ТДЮИ тадқиқотчиси

ИШ БЕРУВЧИНИНГ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИГИНИ МАЖБУРИЙ СУҒУРТАЛАШ ШАРТНОМАСИНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАРТИБИ

Шартномаларни тузиш ҳар доим қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади. Амалдаги қонунчиликда шартномаларни тузиш тартибига нисбатан муайян қоидалар белгиланган. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 365-моддасига кўра, оферта йўллаган шахс унинг акцептини олган пайтда шартнома тузилган ҳисобланади. Агар қонунга мувофиқ шартнома тузиш учун мол-мулкни топшириш ҳам зарур бўлса, шартнома тегишли мол-мулк топширилган пайтдан бошлаб тузилган ҳисобланади. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 29 августдаги “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида” ги Қонунининг 12-моддасига биноан, хўжалик шартномаси, қоида тариқасида тарафлардан бирининг оферта (шартнома тузиш ҳақида таклиф) йўллаши ва иккинчи тараф уни акцептлаши (таклифни қабул қилиши) йўли билан тузилади. Агар тарафлар ўртасида шартноманинг барча муҳим шартлари бўйича келишувга эришилган бўлса, хўжалик шартномаси тузилган деб ҳисобланади.

Албатта шартнома тузишга нисбатан офертани йўллаш ва уни акцептлаш шартномавий муносабатларнинг ўрни, аҳамияти ва уларнинг мураккаблик даражасидан келиб чиқиб турлича ифодаланиши мумкин. Масалан, маҳсулот етказиб бериш шартномаси, давлат эҳтиёжлари учун товар етказиб бериш тўғрисидаги шартнома, контрактация шартномаси бир тарафнинг иккинчи тарафга оферта йўллаши ва муайян муддатдан сўнг уни акцептлаш йўли билан тузилса, бошқа шартномалар бундай тартиб тарафларнинг ўзаро келишуви ва бевосита келишув натижаси сифатида шартномани имзолаш йўли билан ҳам тузилиши мумкин. Мажбурий тартибда тузиладиган ва оммавий тусдаги шартномаларда эса, шартномани тузиш ва расмийлаштиришнинг ўзига хос тартиби мавжуд.

Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномаси ҳам мажбурий тартибда тузиладиган шартнома ҳисобланади. Ҳ.Р.Раҳмонкуловнинг мажбурий тартибда тузиладиган шартномалар жумласига суғурта муносабатларини ҳам киритади. Унинг фикрича, мажбурий суғурта бундай суғурта қилиш мажбурияти юкланган шахс (суғурта қилдирувчи) суғурталовчи билан суғурта шартномаси тузиш орқали амалга оширилади¹.

Суғурта муносабатларида мажбурий тартибнинг амал қилиш ва муайян шахснинг у ёки бу манфаатни бошқалар фойдасига суғурталаши лозимлиги асосий қоида сифатида амалдаги ФҚда белгиланган. ФҚнинг 914-моддаси 3-4-қисмларига биноан, қонунда кўрсатилган шахсларга суғурта қилувчилар сифатида бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкни ёхуд ўзининг бошқа шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигини ўз ҳисобидан ёхуд манфаатдор шахслар ҳисобидан суғурта қилиш (мажбурий суғурта)

¹ Раҳмонкулов Ҳ.Р. Мажбурият ҳуқуқи. –Т.: ТДЮИ, 2005. – Б.257.